

એકમ : ૧ ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ

પ્રકરણની રૂપરેખા

- ૧.૦ હેતુઓ
- ૧.૧ પ્રસ્તાવના
- ૧.૨ ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ
  - ૧.૨.૧ ભારત-યુરોપીય ભાષાકુળોનો પરિચય
  - ૧.૨.૨ ભારતીય-આર્યની ત્રણ ભૂમિકા
  - ૧.૨.૩ ગુજરાતીભાષાના ઉદ્ભવ વિશે અભ્યાસીઓના મત
    - * (તમારી પ્રગતિ ચકાસો - ૧, ૨, ૩, ૪)
  - ૧.૨.૪ ગુજરાતીભાષાના ઉદ્ભવ સમયની ભાષાભૂમિકાનાં મુખ્ય ધ્વનિગત લક્ષણો
    - * (તમારી પ્રગતિ ચકાસો - ૫)
  - ૧.૨.૫ ગુજરાતીભાષાના ઉદ્ભવ સમયની ભાષાભૂમિકાનાં મુખ્ય વ્યાકરણગત લક્ષણો
  - ૧.૨.૬ ગુજરાતીભાષાના ઉદ્ભવ સમયની ભાષાભૂમિકાનું શબ્દભંડોળ
    - * (તમારી પ્રગતિ ચકાસો - ૬)
- ૧.૩ સારાંશ
- ૧.૪ ચાવીરૂપ શબ્દો
- ૧.૫ કેટલાંક ઉપયોગી પુસ્તકો
- ૧.૬ 'તમારી પ્રગતિ ચકાસો'ના જવાબો
- ૧.૭ સ્વાધ્યાય

૧.૦ હેતુઓ

આપણે જે ભાષા રોજબરોજ પ્રયોજીએ, એ ગુજરાતી ભાષાના ઐતિહાસિક અભ્યાસ નિમિત્તે

- ભારત-યુરોપીય ભાષાકુળો વિશે માહિતગાર થશો.
- ભારતીય આર્યકુળમાંથી ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ કેવી રીતે થયો એ વિશે વિગતે જાણશો. ગુજરાતીભાષાના વિકાસ તબક્કાઓ વિશે વિવિધ અભ્યાસીઓના મતથી પરિચિત થશો.
- ગુજરાતી ભાષાને અન્ય ભાષાથી અલગ પાડતાં ધ્વનિગત લક્ષણો (એટલે કે ઉચ્ચારણ વિષયક) વિશે જાણકારી પ્રાપ્ત કરશો.
- ગુજરાતીના ઉદ્ભવ સમયે વ્યાકરણગત લક્ષણોથી પરિચિત થશો.
- ગુજરાતીના ઉદ્ભવ સમયે કેવા પ્રકારનું શબ્દભંડોળ હતું. એની માહિતી પ્રાપ્ત કરશો.

૧.૧ પ્રસ્તાવના

ભાષાઓ સતત પરિવર્તનશીલ છે. બોલાતી ભાષાનું સ્વરૂપ ક્રમેક્રમે સૂક્ષ્મ રીતે, અભાનપણે અવિરત બદલાતું રહે છે. ભાષાનાં વર્ણો, રૂપો, વાક્યો, શબ્દભંડોળ, અર્થસંકેતો – એ બધું રૂપાંતરિત થતું જ રહે છે. આમ, સમય સાથે ભાષામાં બદલાવ થાય છે, તેમ જ સ્થળ અને સમાજબંધારણને અનુસરીને પણ ભાષાસ્વરૂપમાં બદલાવ આવે છે. અમુક પ્રદેશમાં એકરૂપે

બોલાતી ભાષાની એકરૂપતા ઝાઝો સમય ભાગ્યે જ ટકી રહે છે. જો એ પ્રદેશના જુદાજુદા વિભાગો અને જૂથો વચ્ચેના સંબંધ તથા વ્યવહાર ઐતિહાસિક, આર્થિક કે સામાજિક કારણોને લીધે ઓછા થતાં, તે તે વિભાગના લોકોની બોલીમાં આગવી વિશિષ્ટતાઓ વિકસે છે, એટલે કે એકરૂપે બોલાતી ભાષામાંથી બોલીઓ ઉદ્ભવે છે. ઐતિહાસિક બળોને લીધે આ બોલીઓ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વવાળી ભાષાઓ બની રહે છે. ગુજરાતી ભાષા આવી રીતે સ્વતંત્ર રીતે વિકસેલી એક ભારતીય ભાષા છે. ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ કેવી રીતે થયો એનો આછો આલેખ આપવાનો અહીં પ્રયાસ છે.

‘ગુજરાતી ભાષા’ એમ કહીએ છીએ ત્યારે – અન્ય ભારતીય ભાષાઓ – સંસ્કૃત, હિંદી, મરાઠી, બંગાળી, પંજાબી કરતાં જુદી જ આગવી ભાષા એમ સમજાય છે. તો ઉપરોક્ત ભારતીય ભાષાઓની સરખામણીએ ગુજરાતી ભાષા કઈ રીતે જુદી પડે છે ? કયા સમયગાળાથી એ જુદી પડવા લાગી ? એની પહેલાં કઈ કઈ ભાષાઓ અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી એ વિશે કેટલીક પાયાની માહિતી આપવાનો આશય છે. તથા એનું નામકરણ કઈ રીતે થયું ? વિદ્વાનોના મતો શા છે ? કોણે સૌ પ્રથમ વાર ‘ગુજરાતી’ એવો પ્રયોગ કર્યો ? ને, એવાં તો કયાં પ્રાથમિક લક્ષણો છે કે જે તેને અપભ્રંશ ભાષાથી અલગ કરવામાં મહત્ત્વનાં બની રહે છે – એનો અભ્યાસ આ એકમમાં કરવાનો આશય છે.

આ એકમની માહિતી તમને સાંપ્રત ગુજરાતીના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરવામાં ઉપયોગી થશે.

૧.૨ ગુજરાતીનો ભાષાનો ઉદ્ભવ

માનવસમાજમાં ભાષાનું આગવું મહત્ત્વ છે. ભાષા વડે માનવસમાજમાં પ્રત્યાયન થાય છે – વ્યવહાર થાય છે. ભાષાનું અસ્તિત્વ – માનવસમાજના અસ્તિત્વ જેટલું પ્રાચીન છે. મનુષ્યે જાત અને જગતની જિજ્ઞાસાથી ભાષાનો વિનિયોગ કર્યો હશે. માનવસમાજમાં વિકાસ થયો એમાં ભાષાની ભૂમિકા ઘણી મહત્ત્વપૂર્ણ છે. આ ભાષાનો અભ્યાસ રસપ્રદ બની રહે છે.

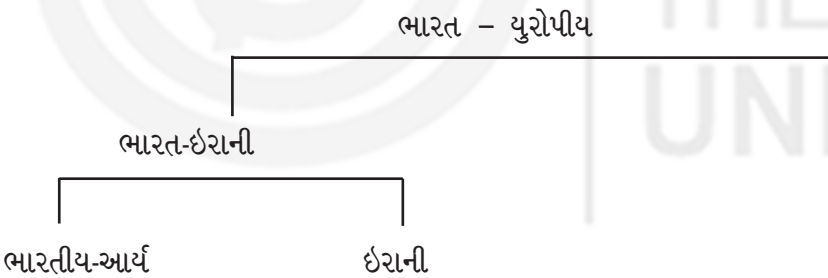
ભાષા એ સામાજિક પ્રવૃત્તિ છે. વળી ભાષા એ માનવ-મગજની નીપજ છે, એ કુદરતી નથી, પણ માનવે એના મગજનો ઉપયોગ કરીને શીખેલી છે – મનુષ્યનું મગજ અન્ય પ્રાણીઓની સરખામણીમાં વધારે વિકસિત છે. તેથી મનુષ્ય જેવું ભાષાસામર્થ્ય બીજાં પ્રાણીઓમાં નથી. ભાષા આ રીતે માનવનિર્મિત – એવી સામાજિક પ્રવૃત્તિ છે. તો, કહી શકાય કે જેટલા સમાજ એટલી ભાષાઓ. એમ કેટલીક ભાષાઓ જગતમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. જગતભરની ભાષાઓને એના

સરખાપણાને ધ્યાનમાં રાખીને કેટલીક રીતે વર્ગીકૃત કરી શકાય. ભાષાનો આ રીતે અભ્યાસ 'ભાષાકુળો'ના પારસ્પરિક સંબંધો દ્વારા થયો છે.

ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ

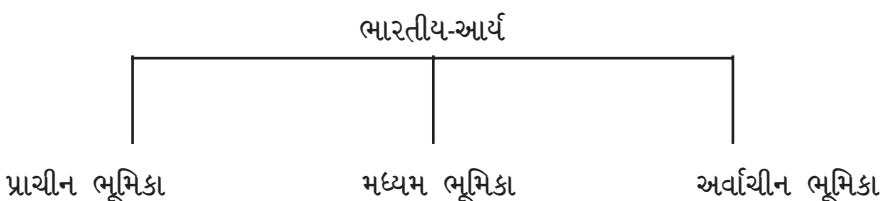
૧.૨.૧ ભારત-યુરોપીય ભાષાકુળોનો પરિચય

ગુજરાતી ભાષા ભારતીય-યુરોપીય ભાષા (ઇન્ડો-આર્યન યુરોપિઅન) પરિવારની ભારતીય – આર્ય શાખાની ભાષા છે. આદિમ ભારત – યુરોપીય પ્રજા ઈશુનાં ત્રણેક હજાર વર્ષ પૂર્વે દક્ષિણ રશિયાના પ્રદેશોમાં વસતી હતી એવો એક મત છે. આ પ્રજાએ સ્થળાંતર કરવા માંડ્યું. એનાં જુદાંજુદાં જૂથો જુદાજુદા સમયે મૂળ પ્રદેશમાંથી બહાર નીકળી જુદીજુદી દિશાઓમાં આગળ વધતાં ગયાં તે સાથે એની ભાષાઓમાં સ્વાભાવિક રીતે જ પરિવર્તનો આવતાં ગયાં અને ભારત-યુરોપીય પરિવારની અનેક શાખાઓ અસ્તિત્વમાં આવતી ગઈ, જે એ ભાષાકુળનાં ઉપકુળ તરીકે ઓળખાઈ. એ ઉપકુળો ૧૦ જેટલાં છે. (૧) હિટાઈટ, (૨) ભારત-ઈરાની (૩) તોખારિઅન, (૪) ગ્રીક (એટિક, વ.) (૫) એલ્બેનિઅન (૬) ઈટૅલિક (૭) બાલ્ટો-સ્લાવોનિક (૮) જર્મેનિક (૯) કેલ્ટિક (૧૦) આર્મીનિઅન. જે જૂથ મૂળ નિવાસસ્થાનમાંથી બહાર નીકળી ભારત અને ઈરાનને માર્ગે આગળ વધ્યું તે ભારત-ઈરાની જૂથ અને એની ભાષા તે ભારત-ઈરાની ભાષા કહેવાય છે. એ જૂથ બે દિશામાં ફંટાતાં એક સમૂહ ઈરાનમાં અને બીજો ભારતમાં પહોંચ્યો ને તેમાંથી ઈરાની તથા ભારતીય-આર્ય શાખાઓ અસ્તિત્વમાં આવી. આ વિકાસને આ રીતે દર્શાવી શકાય.

ભારતીય-આર્યમાંથી આનુવંશિક રીતે ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસ થયો હોવાથી આપણે ભારતીય-આર્યની ત્રણ ભૂમિકાઓનો સંક્ષેપમાં પરિચય મેળવીએ.

ભારતીય-આર્યની ત્રણ ભૂમિકાને આ રીતે દર્શાવી શકાય.

૧.૨.૨ ભારતીય આર્યની ત્રણ ભૂમિકા

આર્યોનું એક જૂથ ભારતમાં સ્થિર થયા પછી જે ભાષા વિકસી તે ભારતીય – આર્યભાષા તરીકે ઓળખાઈ એ ભારતીય-આર્ય ભાષાને, એના વિકાસને ત્રણ તબક્કામાં વિભાજિત કરી શકાય. (૧) પ્રાચીન ભૂમિકા (૨) મધ્યમ ભૂમિકા (૩) અર્વાચીન ભૂમિકા

(૧) પ્રાચીન ભૂમિકા : ઈ.સ. પૂર્વે ૧૫૦૦થી ઈ.સ. પૂર્વે ૫૦૦ સુધીના સમયની ભારતીય આર્ય ભાષાને પ્રાચીન ભૂમિકા કહેવાય છે. જેના સમય અનુસાર મુખ્ય બે વિભાગ પડે છે.

(૧) ઈ.સ. પૂર્વે ૧૫૦૦થી ઈ.સ. પૂર્વે ૮૦૦નો સમયગાળો જેમાં વૈદિક સંસ્કૃત સાહિત્યની રચના થઈ. તેથી, આ સમયગાળો 'વૈદિક' ભાષા નામે ઓળખાય છે.

(૨) ઈ.સ. પૂર્વે ૮૦૦થી ઈ.સ. પૂ. ૪૦૦નો સમયગાળો જેમાં પ્રશિષ્ટ સંસ્કૃત સાહિત્યની રચના થઈ. તેથી, આ સમયગાળો 'પ્રશિષ્ટ' નામે ઓળખાય છે.

(૨) મધ્યમ ભૂમિકા : ઈ.સ. પૂર્વે ૫૦૦થી ઈ.સ. ૧૦૦૦ સુધીનો સમય ભારતીય-આર્ય ભાષાની મધ્યમ ભૂમિકા કહેવાય છે. આ સમયગાળામાં પ્રાચીન ભૂમિકાની બોલચાલની ભાષાઓનો વિકાસ થયો અને તે સાહિત્યિક ભાષાઓ બની. મહાવીર અને બુદ્ધે લોકોને સંસ્કૃતમાં નહિ પણ લોકબોલીમાં ઉપદેશ આપ્યો. આ લોકબોલી જ કાળક્રમે સાહિત્યની ભાષા બની જે અનુક્રમે પાલિ, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ નામે પ્રચલિત થઈ.

(૩) અર્વાચીન ભૂમિકા : ઈ.સ. ૧૦૦૦થી આજ સુધીનો સમય ભારતીય આર્યભાષાની અર્વાચીન ભૂમિકા કહેવાય છે. આ ભાષાભૂમિકામાં – ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી, હિંદી, પંજાબી વગેરે ભારતીય ભાષાઓનો સમાવેશ થાય છે.

ઈ.સ. ૧૦૦૦ના અરસામાં જુદીજુદી પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષા બોલાતી ઓછી થઈ અથવા બંધ થઈ અને સ્થાનિક બોલીઓ આગળ આવવા લાગી. એનાં રાજકીય કારણો જેવાં કે મુસ્લિમ શાસકોનું આગમન અને શાસન તેમજ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતને રાજ્યાશ્રય મળતો હતો તે જતો રહ્યો અને સાહિત્યને લોકાશ્રય શોધવો પડ્યો એ હોય. સ્થાનિક બોલીઓનો ઉદ્ભવ એકસાથે થયો નથી, પણ એ પ્રક્રિયા લાંબા સમયગાળા સુધી – લગભગ ઈ.સ. ૮૦૦થી ઈ.સ. ૧૨૦૦ સુધી ચાલી છે. નર્મદાની ઉત્તરમાં સિંધ, પંજાબ, ઉત્તરપ્રદેશ, રાજસ્થાન, ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રને આવરી

લેતા - શૌરસેની પ્રાકૃતના ભાષાપ્રદેશમાં ઈ.સ. ૬૦૦ પછી અપભ્રંશ સ્થાન લીધું હતું તેમાંથી ઈ.સ. ૮૦૦-૧૦૦૦ના ગાળામાં રાજસ્થાની - ગુજરાતી જૂથ જુદું પડે છે.

ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ

આજની ગુજરાતી સાથે સંબંધ ધરાવતાં અપભ્રંશ પછીની ભૂમિકાનાં મહત્ત્વનાં લક્ષણો જેમાં સ્પષ્ટપણે વ્યક્ત થતાં હોય એવી સાહિત્યરચનાઓ બારમી-તેરમી સદીમાં મળે છે. આવી કૃતિઓ છે.

વ્રજસેનકૃત 'ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-ઘોર' (ઈ.સ. ૧૧૬૯ આસપાસ)

શાલિભદ્રકૃત 'ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-રાસ' (ઈ.સ. ૧૧૮૫ આસપાસ)

ધર્મકૃત 'જંબુસામિચરિય' (ઈ.સ. ૧૨૧૦),

વિજયસેનસૂરિકૃત 'રેવંતગિરિરાસુ' (ઈ.સ. ૧૨૩૦ આસપાસ) વગેરે.

અહીં જ એ સ્પષ્ટ કરી લઈએ કે સાહિત્યરચનાઓમાં આવેલાં ભાષાનાં લક્ષણો પહેલાં તો બોલચાલમાં ઘણાં વહેલાં આવી ગયાંના નિર્દેશો પણ આપણને મળે છે. જેમ કે, હેમચંદ્રાચાર્યના 'સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસન' (બારમી સદી)ના અપભ્રંશ વ્યાકરણવિભાગમાં ઉદાહરણ રૂપે મુકાયેલા દુહાઓમાં અપભ્રંશ પછીની ભૂમિકાનાં ભાષાલક્ષણો ડોકાય છે, તે લક્ષણો ત્યારના વખતની બોલીમાંથી આવેલાં છે જેમ કે,

પુત્તે જાયે કવણુ ગુણુ અવગુણુ કવણુ મુએણ
જા બપ્પાકી ભુંહડી ચંપિજજઈ અવરેણ

(પૂત જન્મવાથી કોણ ગુણ (લાભ) ને કોણ અવગુણ (ગેરલાભ) મરવાથી ? જો બાપની ભૂમિને બીજાઓ પગ નીચે ચાંપે ?)

આ દુહામાં પુત્ત, બાપીકી જેવા એક જ વર્ગના સંયુક્ત વ્યંજનો મળે છે તે 'અપભ્રંશ' ભાષાભૂમિકાનું અગત્યનું લક્ષણ છે. બારમી સદીની ગુજરાતી ગણાતી સાહિત્યકૃતિઓમાં પૂત, બાપ એવા શબ્દો મળે છે. 'કવણુ' એ સર્વનામ - 'કુણ' એ સર્વનામ મળે છે. પણ કવણુ, ગુણુ, અવગુણુ જેવા શબ્દોમાં મળતો, છેલ્લો ઉચ્ચારાતો હ્રસ્વ 'ઉ' ગુજરાતીના ઉદ્ભવની ભાષાભૂમિકામાં ઉચ્ચારાતો કે લખાતો જણાતો નથી.

[તે ગુજરાતીના ઉદ્ભવ સમયની ભૂમિકા છે.]

૧.૨.૩ ગુજરાતી ભાષાના ઉદ્ભવ વિશે અભ્યાસીઓના મત

ગુજરાતી આ ભાષાભૂમિકાને ગુજરાતીના ઉદ્ભવ સમયની ભૂમિકા ગણવા છતાં - એના નામકરણ અંગે વિદ્વાનોના જુદાજુદા મત છે. આ ભાષા 'પ્રાચીન', 'ગૌર્જર', 'જૂની-ગુજરાતી' એવા નામે ઓળખાતી રહી - ત્યારે એ સ્પષ્ટ કરવું જરૂરી છે કે, આ અપભ્રંશ પછીની ભૂમિકા - આજના ગુજરાત - રાજસ્થાન - મધ્યપ્રદેશની ભાષા. જેને તેસ્લિતોરી નામના આ ભાષાના અભ્યાસી 'જૂની પશ્ચિમી રાજસ્થાની' તરીકે ઓળખાવે છે. તો નરસિંહરાવ દિવેટિયા તેને 'અંતિમ અપભ્રંશ' કે 'ગુર્જર અપભ્રંશ' તરીકે ઓળખાવે છે. તેને ઉમાશંકર જોશી 'મારુ ગુર્જર' તરીકે ઓળખાવે છે.

તો, ઉપર નોંધી છે એ ચાર સાહિત્યકૃતિઓની ભાષાની વિશેષતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને કેશવ હર્ષદ ધ્રુવ - આ ભાષાભૂમિકાને 'પ્રાચીન ગુજરાતી' તરીકે અને કે. કા. શાસ્ત્રી 'ગુર્જર કે જૂની ગુજરાતી' તરીકે ઓળખાવે છે.

તો, આ સાહિત્યકૃતિઓની ભાષામાં થયેલાં પરિવર્તનોને જોતાં હરિવલ્લભ ભાયાણી, પ્રબોધ પંડિત અને ડૉ. ટી. એન. દવે - આ જ કારણે ગુજરાતીના ઉદ્ભવનો સમય બારમી સદી પહેલાંનો મૂકી આપે છે અને તેને ગુજરાતીની પ્રથમ અથવા પ્રાચીન ભૂમિકા તરીકે ઓળખાવે છે.

એ નોંધવું રહ્યું કે આ ભાષાભૂમિકાને તત્કાલીન સાહિત્યકારે 'ગુજરાતી' એમ કહીને ઓળખાવી નથી. પણ ત્યાર પછી છેક ઈ.સ. ૧૫૨૫માં ભાલણે 'નલાખ્યાન' નામના આખ્યાનમાં 'ગુર્જર ભાષાએ નલરાજાના ગુણ મનોહર ગાઉ' એમ કહે છે; ત્યાં 'ગુર્જર ભાષા' શબ્દ પ્રયોજાયો છે, ત્યાર પછી પ્રેમાનંદ 'રુદે ઊપન્યો માટે અભિલાષ, બાંધું નાગદમણ ગુજરાતી ભાષામાં 'ગુજરાતી ભાષા' એમ નામ આપે છે. તો પણ એ વાત હવે તો સ્પષ્ટ છે કે, ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ અગિયારમી સદીમાં થઈ ગયો હતો. નામ ભલે પછી અપાયું હોય.

* તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૧

ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. ગુજરાતી ભાષા ..... ભાષા પરિવારની ..... શાખાની ભાષા છે.

૨. ભારત-યુરોપીય ભાષાકુળનાં ..... જેટલાં ઉપકુળો છે.

૩. ભારતીય-આર્યકુળ ..... ભાષાકુળ સાથે સંબંધ કરાવે છે.
૪. ભારતીય-આર્યની ..... ભૂમિકા અનુક્રમે ....., ... અને ..... નામે ઓળખાય છે.
૫. ભારતીય-આર્યની પ્રાચીન ભૂમિકાનો સમય .....થી ..... સુધીનો છે.
૬. ભારતીય આર્યની પ્રાચીન ભૂમિકામાં ..... અને ..... સાહિત્ય રચાયું.
૭. ભારતીય આર્યની મધ્યમ ભૂમિકાનો સમય ..... થી ..... સુધીનો છે.
૮. ભારતીય-આર્યની મધ્યમ ભૂમિકામાં ..... અને ..... એ લોકબોલીમાં ઉપદેશ આપ્યો.
૯. ભારતીય-આર્યની મધ્યમ ભૂમિકામાં ....., ... અને..... ભાષા સાહિત્યની ભાષા બની.
૧૦. ભારતીય-આર્યની ત્રીજી ભૂમિકા ..... નામે ઓળખાય છે.

* તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૨

નીચે આપેલી કૃતિઓને એના સમય અનુસાર કાળાનુક્રમે ક્રમમાં ગોઠવો.

જંબુસામિચરિય, ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-ઘોર,

રેવંતગિરિરાસુ, ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-રાસ

* તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૩

જોડકાં જોડો

અ	બ
૧. વજ્રસેન	- (અ) ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-રાસ
૨. શાલિભદ્રસૂરિ	- (બ) જંબુસામિચરિય
૩. ધર્મ	- (ક) રેવંતગિરિરાસુ
૪. વિજયસેનસૂરિ	- (ડ) ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-ઘોર

* તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૪

નીચે આપેલાં વિધાનો ખરાં છે કે ખોટાં તે જણાવો, જો વિધાન ખોટાં હોય તો - તેનું કારણ જણાવો.

૧. 'સિદ્ધહૈમ-શબ્દાનુશાસન' - હેમચંદ્રાચાર્યએ આપેલા દુહાઓમાં અપભ્રંશ પછીની ભૂમિકાનાં ભાષાલક્ષણો છે.
૨. ગુજરાતી ભાષાના ઉદ્ભવની - ભાષાભૂમિકાનાં નામ અંગે વિદ્વાનોનો એકમત છે.
૩. નરસિંહરાવ દિવેટિયાએ ગુજરાતી ઉદ્ભવની ભાષાભૂમિકાને 'મારુ-ગુર્જર' તરીકે ઓળખાવી છે.
૪. કે. કા. શાસ્ત્રીએ ગુજરાતી ઉદ્ભવની ભાષાભૂમિકાને 'ગૂર્જર કે જૂની ગુજરાતી' તરીકે ઓળખાવી છે.
૫. ડૉ. ટી. એન. દવેએ સાહિત્યકૃતિઓની ભાષામાં કરેલાં પરિવર્તનોને ધ્યાનમાં રાખીને તેને ગુજરાતીની પ્રથમ કે પ્રાચીન ભૂમિકા તરીકે ઓળખાવી છે.

૬. 'ગુજરાતી ભાષા' એવો પ્રયોગ સૌપ્રથમ ભાલણે કર્યો છે.

૧.૨.૪ ગુજરાતી ઉદ્ભવ સમયની ભાષાભૂમિકાનાં મુખ્ય ધ્વનિગતલક્ષણો

એક ભાષા - બીજી ભાષા કરતાં જુદી પડે છે એના ઉચ્ચારણની રીતે એ મહત્ત્વનું ભેદક લક્ષણ હોય છે. અપભ્રંશથી ભાષાભૂમિકામાં આવેલાં પરિવર્તનમાંથી સૌથી પહેલું પરિવર્તન ધ્વનિને લગતું ધ્યાન ખેંચે છે. ગુજરાતી ઉદ્ભવ સમયે મુખ્ય ધ્વનિલક્ષણો આ મુજબનાં છે.

૧. અપભ્રંશના સંયુક્ત વ્યંજન એકવડા બને છે, પાછળ રહેલો વ્યંજન રહે છે અને એ પહેલાંનો સ્વર દીર્ઘ બને છે. દા. ત. સંસ્કૃત 'કર્મ'નું પ્રાકૃત અપભ્રંશમાં 'કમ્મ'નું ગુજરાતીમાં 'કામ' બને છે અને સંસ્કૃત હસ્ત - પ્રાકૃત - અપભ્રંશમાં 'હથ્થ'નું ગુજરાતીમાં 'હાથ' વગેરે.
૨. સંયુક્ત વ્યંજનોમાં પૂર્વવ્યંજન જ્યારે અનુનાસિક હોય ત્યારે એ લુપ્ત થાય છે અને દીર્ઘ થયેલો પૂર્વસ્વર સાનુનાસિક બને છે. દા. ત. સંસ્કૃત પગ્ચ, પ્રાકૃત-અપભ્રંશ - 'પંચ' ગુજરાતીમાં 'પાંચ'.

આમ, આનુનાસિક સ્વરોની શ્રેણીનો ધ્વનિતંત્રમાં ઉમેરો થાય છે.

૩. અંત્ય 'ઉ'કારનો 'અ' થાય છે. દા. ત. સંસ્કૃત - કુમ્ભકાર, અપભ્રંશ - 'કુમ્મઆરુ'માંથી ગુજરાતીમાં - 'કુંભાર', સંસ્કૃત - 'સૂત્રધાર' અપભ્રંશ - 'સુતઆરુ'માંથી ગુજરાતીમાં - સુતાર વગેરે.

૪. અમુક શબ્દોમાંથી 'હ' અને 'વ' ઉચ્ચારવાનું બંધ થાય છે. જેમ કે અપભ્રંશ - બારહ, ગુજરાતી - બાર; અપભ્રંશ - તેરહ - ગુજરાતી - તેર, તો કેટલાક શબ્દોમાં 'વ' ઉચ્ચારવાનું બંધ થાય છે. અપભ્રંશ 'દેવ' ગુજરાતીમાં 'દે' (જેમ કે, 'રામદેવ'નું 'રામદે', 'વીરમદેવ'નું 'વીરમદે' વગેરે.

૫. કેટલા શબ્દોમાં આરંભે આવતો 'અ' - ઉચ્ચારાતો બંધ થઈ જાય છે. સંસ્કૃત : 'આક્ષેતિ' - પ્રાકૃત-અપભ્રંશમાં - 'અચ્છઈ' ગુજરાતીમાં 'છઈ'ને પછી 'છે' જેવા શબ્દો મળે છે. સંસ્કૃતમાં - અન્યદપિ, પ્રાકૃત-અપભ્રંશમાં - અન્નઈ ગુજરાતીમાં 'નઈ' ને પછી 'ને'

* તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૫

૧. ખાલી જગ્યા પૂરો

- (૧) 'હાથ' શબ્દ સંસ્કૃતના ..... શબ્દ ઉપરથી આવ્યો છે.
- (૨) 'કામ' શબ્દ સંસ્કૃતના ..... શબ્દ ઉપરથી આવ્યો છે.
- (૩) 'પાંચ' શબ્દ સંસ્કૃતના ..... શબ્દ ઉપરથી આવ્યો છે.
- (૪) 'કુંભાર' શબ્દ સંસ્કૃતના ..... શબ્દ ઉપરથી આવ્યો છે.
- (૫) 'સુતાર' શબ્દ સંસ્કૃતના ..... શબ્દ ઉપરથી આવ્યો છે.

૨. આ ગુજરાતી શબ્દો - અપભ્રંશમાં કઈ રીતે ઉચ્ચારાતા હતા તે લખો.

હાથ, કુંભાર, સુતાર, તેર, ને

૧.૨.૫ ગુજરાતી ઉદ્ભવ સમયની ભાષાભૂમિકાનાં મુખ્ય વ્યાકરણગતલક્ષણો

જેમ ગુજરાતી ઉદ્ભવ સમયે ધ્વનિના ઉચ્ચારણમાં પરિવર્તન આવ્યું એ જ રીતે, એ સમયનું વ્યાકરણ પણ બદલાયું. ગુજરાતી ઉદ્ભવ સમયે અપભ્રંશની સરખામણીએ વ્યાકરણમાં આવેલાં પરિવર્તન આ મુજબ છે.

૧. અપભ્રંશની તુલનાએ વિભક્તિના પ્રત્યયો ઓછા થાય છે અને અનુગો વપરાવા માંડે છે.

તણું તણા, તણી, પાસિ, સરિસઉ, માંહિ, સિઉ જેવા અનુગો મળે છે.

દા. ત. કરિ કુસૂમ તણું ધણુહ અર્થાત્ (કુસુમનું ધનુષ્ય કરીને);

વસંત-તણા ગુણ અર્થાત્ (વસંતના ગુણ ગાઈએ) - જેવાંમાં તણું, તણા વગેરે અનુગો છે.

૨. પહેલો પુરુષ બહુવચનના રૂપમાં 'આપણ' વપરાવા માંડ્યું. એકવચનમાં 'હું' અને બહુવચનમાં 'અમે' બધી ભાષાઓમાં વપરાય છે, પણ સાંભળનારને (એટલે કે બીજો પુરુષ એકવચન અને બહુવચન એવા શ્રોતાને પણ) પોતાની સાથે લેવાય એવો પ્રયોગ ગુજરાતી ભાષાની વિશેષતા છે જે આ ભૂમિકામાં શરૂ થયેલી જોવા મળે છે. દા. ત. આપણ ગંગાતીરે રમતાં (અર્થાત્ - આપણે ગંગાતીરે રમતાં)
૩. કવણ અને કુણ એવાં પ્રશ્નાર્થક સર્વનામ આ ભૂમિકામાં વપરાવાનાં શરૂ થાય છે. દા. ત. ભરતેસર કુણ હોઈ ? (અર્થાત્ - ભરતેશ્વર કોણ થાય છે ?) કહિ, વિલંબ કુણ કારણિ કીજઈ ? (અર્થાત્ કહે, વિલંબ કોણ (શા) કારણે કરે છે.?)
૪. સહાયકારી ધાતુઓ છઈ (છે) અને હોઈ (હોય) આ ભૂમિકામાં વપરાશમાં આવે છે. દા. ત. ભરતેસર કુણ હોઈ ? (ભરતેશ્વર કોણ થાય છે ?) 'હોઈ' ક્રિયાપદમાં 'હો' સહાયકારી ધાતુ છે.

- દાંત પડ્યા છઈ (દાંત પડ્યા છે)માં પણ 'છઈ'નું 'છે' થાય છે.

૧.૨.૬ ગુજરાતી ભાષાના ઉદ્ભવ સમયની ભાષાભૂમિકાનું શબ્દભંડોળ

આ ભાષાભૂમિકાનાં ધ્વનિગત લક્ષણો, વ્યાકરણગત લક્ષણો પછી એનું શબ્દભંડોળ - એ મહત્ત્વનું ભેદક લક્ષણ બને છે. આ સમયના શબ્દભંડોળની કેટલીક વિશેષતાઓ નોંધીએ.

- આ ભૂમિકામાં - ગુજરાતીમાં સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોનો વપરાશ વધતો જાય છે. કારણ કે, બે સ્વરોની વચ્ચે વ્યંજન બોલવાની શરૂઆત આ સમયમાં થઈ. પ્રાકૃત - અપભ્રંશકાળમાં સ્વર પછી આવતો બેવડો વ્યંજન જ ટકી શક્યો હતો. એકવડો વ્યંજન ઉચ્ચારી શકાતો નહોતો, જેથી સં. વચનનું પ્રાકૃત-અપભ્રંશમાં વચણ થયું હતું, હવે 'વચન' - એમ ગુજરાતીમાં ઉચ્ચારણ થઈ શકે છે.

અન્ય ઉદાહરણ નગર (નયર), મુખ (મુહ) વગેરે આમ, સંસ્કૃત, તત્સમ અને તદ્ભવ બંને શબ્દો એકસાથે વપરાતા જોવા મળે છે.

- ભાષાના ઉદ્ભવ સમયે - રવાનુકારી અને દ્વિરુક્ત શબ્દોનો વપરાશ વધવા લાગે છે. એનું એક કારણ એ સમયની સાહિત્યકૃતિઓમાં આવતા વર્ણનમાં રવાનુકારી અને દ્વિરુક્ત શબ્દો ઘણા જોવા મળે છે એ હોઈ શકે.

દા. ત. ખડખડઈ > ખડખડે, ગડગડંત > ગડગડે, થરહરઈ > થરથરે જેવા શબ્દો કે પછી એક શબ્દને એ જ સ્વરૂપે બે વાર વાપરવાથી થતા દ્વિરુક્ત શબ્દપ્રયોગો – ફરફર, ધમધમ, થરથર, કે પછી શબ્દના સહેજ રૂપાંતર સાથે જેમ કે હરફર, ધસમસ જેવા શબ્દપ્રયોગો જોવા મળે છે તો શબ્દને અન્ય શબ્દ સાથે જોડીને થતા દ્વિરુક્ત પ્રયોગો પણ જોવા મળે છે હલનચલન, નરમગરમ, ખાનપાન વગેરે આ પ્રકારના દ્વિરુક્ત પ્રયોગો છે.

- આ ભાષાભૂમિકામાં – દેશ્યશબ્દો ઘણા મળે છે. આ દેશ્યશબ્દના મૂળ સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત-અપભ્રંશ ભાષામાં મળતાં નથી. આવા શબ્દોને દેશ્યશબ્દો કહે છે. સંભવતઃ આ શબ્દો આર્યેતર જાતિઓની ભાષાઓ – દ્રવિડ કે અન્યમાંથી આવ્યા હોય. આવા દેશ્યશબ્દો છે – ટેકરો, ડાળી, ઉકરડો, ઝડી, ડોળો વગેરે વગેરે.

* તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૬

- નીચેની પંક્તિઓમાં કયા અનુગ નામયોગી વપરાયા છે ?
  - (૧) કરિ કુસૂમ તણું ધણુહ (તણું)
  - (૨) વસંત તણા ગુણ (તણા)
- નીચેની પંક્તિઓમાંથી સર્વનામ શોધીને લખો.
  - (૧) ભરહેતર કુણ હોઈ ? (કુણ)
  - (૨) કુણ બાહુબલિ જેઉ ? (કુણ)
  - (૩) કહિ, વિલંબ કુણ કારણિ કીજ ઈ (કુણ)
- આપેલી પંક્તિમાંથી સહાયકારી ધાતુ ઓળખીને લખો.
  - (૧) ભરહેતર કુણ હોઈ ? (હોઈ)
  - (૨) દાંત પડયા છઈ. (છઈ)
- આપેલા શબ્દોમાંથી રવાનુકારી, દ્વિરુક્ત અને દેશ્યશબ્દોને ઓળખી દરેકની નોંધ કરો.

ઝડી, હરફર, ધમધમ, ધસમસ, ખડખડ, ઠકઠક, ઢમઢમ, કચરોપૂંજો, કામકાજ, ઉકરડો, ઝરમર, ખળભળ, નરમગરમ, ગડગડે, ભાગંભાગ

૧.૩ સારાંશ

ભાષા એ સતત પરિવર્તનશીલ છે. એનાં વર્ણો, રૂપો, વાક્યો, શબ્દભંડોળ આ બધું સતત બદલાતું રહે છે. ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ પણ લગભગ એકાદ હજાર વરસ પહેલાં થયો છે. ગુજરાતી ભાષા ભારતીય યુરોપીય પરિવારની ભારતીય-આર્ય શાખાની ભાષા છે. ભારતીય આર્યની ત્રણ ભૂમિકા છે - (૧) પ્રાચીન ભૂમિકા (૨) મધ્યમ ભૂમિકા (૩) અર્વાચીન ભૂમિકા. આ ભાષાભૂમિકાના સમય અને સાહિત્ય અંગે અહીં નોંધ કરવામાં આવી છે.

ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ ઈ.સ.૧૦૦૦ની આસપાસ થયો. આરંભે હેમચંદ્રાચાર્યનો 'સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસન'માં અને ત્યારબાદ - બારમી-તેરમી સદીમાં મળતી સાહિત્યકૃતિઓમાંથી - અપભ્રંશથી જુદાં પડતાં કેટલાંક લક્ષણોવાળી ભાષા જોવા મળે છે. અત્યારની ગુજરાતીમાં પણ આ લક્ષણો જોવા મળે છે, તેથી આ લક્ષણો ધરાવતી ભાષાભૂમિકાને ગુજરાતીના પ્રથમ અથવા ગુજરાતીના ઉદ્ભવની ભાષાભૂમિકા તરીકે અભ્યાસીઓએ ઓળખાવી છે.

ખાસ તો વજ્રસેનની 'ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-ઘોર' (આશરે ઈ.સ. ૧૧૬૯), શાલિભદ્રસૂરિકૃત 'ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-રાસ' (ઈ.સ. ૧૧૮૫), ધર્મની 'જંબુસામિચરિય' (ઈ.સ. ૧૨૧૦) અને વિજયસેનસૂરિકૃત 'રેવંતગિરિરાસુ' (ઈ.સ. ૧૨૩૦)માં આદિ સાહિત્યકૃતિઓમાં કેટલાંક ગુજરાતીનાં જ ભાષાલક્ષણો જોવા મળે છે. જો ધ્વનિની રીતે કે ઉચ્ચારણની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો - એક, અપભ્રંશના સંયુક્ત વ્યંજન એકવડા બને છે. જેમ કે, 'કમ્મ'નું ઉચ્ચારણ 'કામ' થાય છે. બે, સંયુક્ત વ્યંજનોમાં પૂર્વવ્યંજન જ્યારે અનુનાસિક હોય ત્યારે એ લુપ્ત થાય છે અને દીર્ઘ થયેલો પૂર્વ સ્વર સાનુનાસિક બને છે; જેમ કે, 'પગ્ચ'માંથી 'ગ્' લુપ્ત થાય છે ને 'પાંચ' એમ થાય છે. ત્રણ, અંત્ય 'ઉ'કારનો 'અ' કાર થાય છે. જેમ કે, કુમ્મઆરુ > (માંથી) કુંભાર વગેરે અમુક શબ્દોમાંથી 'હ' અને 'વ' ઉચ્ચારવાનું બંધ થાય છે; જેમ કે અપ. બારહ > માંથી ગુજરાતીમાં બાર, કે, રામદેવમાંથી > ગુજરાતીમાં રામદે થાય છે. વ્યાકરણની રીતે વિભક્તિઓનો વપરાશ ઓછો થાય છે અને તણું, તણી, તણો જેવા અનુગો વપરાવા શરૂ થાય છે. 'છઈ' અને 'હતઉ' જેવા સહાયકારી ધાતુ વપરાવા લાગે છે. તો, આપણ જેવાં સર્વનામો ગુજરાતીની વિશેષતા બની રહે છે. શબ્દભંડોળમાં દ્વિરુક્ત અને રવાનુકારીનો ઉપયોગ વધે છે. તેમજ દેશ્યશબ્દપ્રયોગો પણ ઘણા મળે છે.

આ ભાષાભૂમિકા અંગે વિદ્વાનોના મત અલગ અલગ છે. તેસ્સિતોરી 'જૂની પશ્ચિમી રાજસ્થાની', નરસિંહરાવ દિવેટિયા 'અંતિમ અપભ્રંશ', તો, ઉમાશંકર જોશી 'મારુ - ગુર્જર' નામે આ ભૂમિકાને ઓળખાવે છે. કે. હ. ધ્રુવ 'પ્રાચીન ગુજરાતી', કે. કા. શાસ્ત્રી 'જૂની ગુજરાતી', હરિવલ્લભ ભાયાણી, પ્રબોધ પંડિત, ટી. એન. દવે - તેને 'પ્રાચીન ગુજરાતી' કે 'ગુજરાતી ભાષાના ઉદ્ભવની ભૂમિકા' તરીકે ઓળખાવે છે. આ ભાષાને 'ગુજરાતી ભાષા' એવું સૌપ્રથમ વાર કહેનાર પ્રેમાનંદ છે, જે 'દશમસ્કંધ' નામના આખ્યાનમાં - આવું નામ આપે છે.

ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ

૧.૪ ચાવીરૂપ શબ્દો

ભાષાકુળ : કોઈ એક મોટા ભાષાજૂથમાંથી છૂટું પડેલું એવું ભાષાજૂથ કે જેમાં અનેક ભાષાઓનો સમૂહ, જે ભાષાઓનું મૂળ કોઈ એક કુળ સાથે હોય છે.

ઉપકુળ : કોઈ એક ભાષાકુળ સાથે સંબંધ ધરાવતાં ભાષાનાં બીજાં ગૌણ કુળો

અનુનાસિક : જ્યારે ધ્વનિઓ નાસિકા દ્વારા બહાર આવે ત્યારે જે ઉચ્ચારણ થાય તેને અનુનાસિક કહેવાય.

સાનુનાસિક : જ્યારે ધ્વનિઓને ઉચ્ચારતાં, પડજીભ મધ્યમ સ્થિતિમાં હોય તો સાનુનાસિક સ્વરો કહે છે, જેમાં સ્વરની સાથેસાથે ઉચ્ચારણ થાય છે.

તત્સમ્ શબ્દો : તત્સમ્ એટલે 'તેના જેવા' સંસ્કૃત / અરબી-ફારસીમાં જેવા હોય તેવા જ ગુજરાતીમાં ઊતરી આવેલા શબ્દો.

તદ્ભવ શબ્દો : તત્સમ્ પરથી ફેરફાર પામીને ગુજરાતીમાં ચલાણી બનેલા શબ્દો

રવાનુકારી શબ્દો : અવાજ કે ધ્વનિનું અનુકરણ કરતા શબ્દો. દા. ત., ઠકઠક (ઐન્દ્રિયક ભાવ વ્યક્ત કરતા શબ્દો.)

દ્વિરુક્ત શબ્દો : સરખા ધ્વનિ કે અર્થ ધરાવતા બે શબ્દો વડે બનેલો એક શબ્દ, દા.ત. ધીમેધીમે

દેશ્ય શબ્દો : જે શબ્દોનું મૂળ સંસ્કૃત આદિ આર્ય ભાષામાં નથી એવા અજ્ઞાતકુળના શબ્દો. ઝડી, ઉકરડો

૧.૫ કેટલાંક ઉપયોગી પુસ્તકો

(૧) ગુજરાતી ભાષા-ઉદ્દગમ વિકાસ અને સ્વરૂપ

ડૉ. કાન્તિલાલ બળદેવરાય વ્યાસ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ, ૧૯૮૫

(૨) ભાષાપરિચય અને ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ

જયંત કોઠારી, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, ૨૦૦૯

(૩) ભાષાનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ

ડૉ. યોગેન્દ્ર વ્યાસ, પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, ૨૦૦૨

૧.૬ 'તમારી પ્રગતિ ચકાસો'ના જવાબો

તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૧ના જવાબો

ખાલી જગ્યા પૂરો

(૧) ભારત-યુરોપીય, ભારતીય-આર્ય

(૨) ૧૦

(૩) ભારત-ઈરાની

(૪) ત્રણ; પ્રાચીન, મધ્યમ, અર્વાચીન

(૫) ઈ.સ. પૂર્વે ૧૫૦૦થી ૫૦૦

(૬) વૈદિક, પ્રશિષ્ટ

(૭) ઈ.સ. પૂર્વે ૫૦૦થી ઈ.સ. ૧૦૦૦

(૮) મહાવીર, બુદ્ધ

(૯) પાલિ, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ

(૧૦) અર્વાચીન

તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૨ના જવાબો

ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-ઘોર - ઈ.સ. ૧૧૬૯,

ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-રાસ - ઈ.સ. ૧૧૮૫,

જંબુસમિચરિય - ઈ.સ. ૧૨૧૦,

રેવંતગિરિરાસુ - ઈ.સ. ૧૨૩૦.

- (૧) વ્રજસેન > ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-ઘોર
- (૨) શાલિભદ્રસૂરિ > ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-રાસ
- (૩) ધર્મ > જંબુસામિચરિય
- (૪) વિજયસેન > રેવંતગિરિરાસુ

તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૪ના જવાબો

- (૧) ખરું
- (૨) ખોટું : સાચું વાક્ય : ગુજરાતી ભાષાના ઉદ્ભવની - ભાષાભૂમિકા અંગે વિદ્વાનોના જુદાજુદા મત છે.
- (૩) ખોટું : સાચું વાક્ય : નરસિંહરાવ દિવેટિયાએ ગુજરાતી ઉદ્ભવની ભાષાભૂમિકાને 'અંતિમ અપભ્રંશ' કે 'ગુર્જર અપભ્રંશ' તરીકે ઓળખાવી છે.
- (૪) ખરું
- (૫) ખરું
- (૬) ખોટું : સાચું વાક્ય : 'ગુજરાતી ભાષા' એવો પ્રયોગ સૌપ્રથમ પ્રેમાનંદે કર્યો છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૫ના જવાબો

ખાલી જગ્યા પૂરો.

- (૧) હસ્ત (૨) કર્મ (૩) પગ્ચ (૪) કુંભકાર (૫) સૂત્રધાર
- (૨) હથ્થ, કુમ્ભઆરુ, સુત્તઆરુ, તેરહ, ચ્છઈ, નઈ

તમારી પ્રગતિ ચકાસો-૬ના જવાબો

૧. (૧) તણું, (૨) તણા
૨. (૧) કુણ, (૨) કુણ, (૩) કુણ
૩. (૧) હોઈ (૨) છઈ
૪. રવાનુકારી : ધમધમ, ખડખડ, ઠકઠક, ઢમઢમ, ઝરમર, ગડગડે
  - દ્વિરુક્ત : હરહર, કચરોપૂજો, કામકાજ, ખળભળ, નરમગરમ, ભાગંભાગ
  - દેશ્ય : ઝડી, ઉકરડો

૧.૭ સ્વાધ્યાય

- (૧) ભારત-યુરોપીય ભાષા કુળનો પરિચય આપી, ભારતીય-આર્યની ત્રણ ભૂમિકાઓ વિશે નોંધ લખો.
- (૨) ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ વિશે અભ્યાસીઓના ભિન્ન ભિન્ન મતો વિશે વિગતે લખો.
- (૩) ગુજરાતી ભાષાના ઉદ્ભવ સમયની ભાષાભૂમિકાનાં ધ્વનિગતલક્ષણો, વ્યાકરણગત લક્ષણો અને શબ્દભંડોળગત વિશેષતાઓને આવરી લેતો નિબંધ લખો.

